

QARAQALPAQ BAQSÍSHÍLÍQ MEKTEPLERINIŇ RAWAJLANÍWÍNDÁ AQÍMBET BAQSÍNÍN TUTQAN ORNÍ

A.A. Erejepov

pedagogika ilimlari bo'yinsha filosofiya doktori, docent

Nókis qalasi Esjan baqsi atındađı 1-sanlı balalar muzıka hám kórkem óner mektebi

ANNOTATSIYA

Maqola baxshichilik san'ati va uning chuqur tarixiga bag'ishlanadi. Shu bilan birga milliy musiqa va qo'shiqlarni yaratgan, xalqaro miqyosida katta obro'ga ega, qoraqalpoq baxshichilik san'atida o'z o'rniga ega bo'lgan ijrochilardan biri Aqimbet baxshi haqida so'z boradi. Aqimbet baxshi xalq musiqasini chuqur o'rganib, qoraqalpoq baxshichilik san'atining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan o'z davrining kuychisi sifatida tilga olinadi.

Kalit so'zlar: Baxshi san'ati, dostan, folklor, musiqa tarixi, afsona, dutar cholgu asbobi, baxshichilik ustoz shogid maktabi.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена искусству дарения и его глубокой истории. Также речь идет об Акимбете башши, одном из исполнителей, которое имеет место в каракалпакском башши-искусстве. Акимбет башши упоминается как певец своего времени, глубоко изучивший народную музыку и внесший большой вклад в развитие каракалпакского искусства башши.

Ключевые слова: Искусство башши, эпос, фольклор, история музыки, легенда, музыкальный инструмент дутар, школа учеников башши.

ABSTRACT

The article is devoted to the art of giving and its deep history. We are also talking about Akimbet bakhshi, one of the performers who takes place in Karakalpak bakhshi art. Akimbet bakhshi is mentioned as a singer of his time, who deeply studied folk music and made a great contribution to the development of the Karakalpak art of bakhshi.

Key words: The art of bakhshi, epic, folklore, history of music, legend, musical instrument dutar, school of bakhshi students.

KIRISIW

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2018-jıl 1-noyabrdegi “Xalıqaralıq baqsıshılıq óneri festivalın ótkeriw haqqında”ǵı PQ-3990-sanlı qararında xalıqtıń milliy baqsıshılıq, dástan atqarıwshılıq kórkem óneriniń ayrıqsha úlgilerin asırıp-abaylaw hám rawajlandırıw, onı keń en jaydırıwda jas áwlad qálbinen baqsıshılıq kórkem óner tarawına húrmetin hám itibar tuyǵıların kúsheytiriw [1] kerekligi kórsetilgen.

Xalıqtıń ázeliy tariyxı hám mádeniyatı eń áweli onıń awız eki dóretiwshilik-folklor kórkem-ónerinde, dástan hám eposlarında jırlanǵan millettiń ózligi, onıń ózine say milliy qádriyatları, úrip-ádet dástúrleri hám onı asırıp saqlaw, rawajlandırıw, jańa áwladqa jetkeriliwi menen bahalanadı. Baqsıshılıq óneri xalqımızdın eń eskiden kiyatırǵan súyikli ónerleriniń biri esaplanadı. Olardıń sazı menen sózi miynet adamlarınıń tilegine únles, tilegine say bolıp keledi [2].

Xalıqtıń ádebiyatı menen kórkem óneriniń rawajlanıwında belgili dárejede úles qosqan atqarıwshılardıń xızmeti xalqımızdın kóp ásirlik tariyxınıń altın betlerin tolıqtıradı. Olar ózleriniń kelip shıǵıwı jaǵınan tereń tariyxıy tamirlarına iye. Jıraw, baqsı, sazende, qosıqshı, qıssaxan bolıp bir neshe toparǵa bólinedi.

Milliy muzıka kórkem ónerinde jıraw hám baqsıshılıq kórkem óneri óziniń dóretiwshik baylıǵı menen ayrıqsha xalıq húrmetine iye bolǵan tarawlardan sanaladı.

Jumıstıń maqset hám wazıypası. Baqsıshılıq kórkem ónerinde ázelden kiyatırǵan ustaz-shákirt dástúri, milliy muzikalıq miyraslardı atadan balaǵa, ustazdan shákirtke ótkeriliwi, asırıp-saqlap, keyingi áwlad wákıllerine jetkerip beriliw máselelerin úyreniw. Qaraqalpaq baqsıshılıq mektepleriniń rawajlanıw tariyxı hám onda Aqımbet baqsınıń tutqan ornın talqılaw.

Tiykarǵı bólim. Baqsıshılıq jolında kóplegen shákirtler tayarlap, namalar dóretip, qaraqalpaq xalqı arasında úlken abroyǵa iye belgili baqsılardıń biri Aqımbet baqsı boldı [4]. Ol XIX ásirdeń ortalarında ómir súrgen qaraqalpaqtıń ataqlı baqsısı bolıp pútkil Xorezmge (ózbek, túrkmenler, qazaqlar arasında) dańqı jayılǵan. Aqımbet házirgi Shımbay rayonınıń arqasındaǵı burınǵı “Aq qalanıń”, “Torǵay teregi” degen jerde tuwılǵan. Aqımbet baqsı qaraqalpaq baqsıları arasında jas áwladtan shákirt shıǵarıw, olarǵa ustazlıq etiw dástúrin joqarı basqıshlarǵa kótergen baqsılardıń biri. Maǵlıwmatlarǵa súyene otırıp, Aqımbettiń qaraqalpaq baqsıshılıq mektebiniń baslawshılarınınan ekenligin biliwimizge boladı.

Aqımbet baqsı talantlı jaslardı úyine jıynap, ózgeshe baqsıshılıq mektebin shólkemlestirdi. Ótken ásirden baslap, tap usı búginge shekem onıń atqarıw usılında aytıp júrgen baqsılar, sol mektepten tarqalǵan. Aqımbet baqsı mektebiniń tiykarǵı baǵıtı- milliy xalıq namalarınıń barlıq ózgesheliklerin tolıq saqlay otırıp, olardı kópshiliktiń kewline qonımlı etip, jańa baǵdarlar menen rawajlandırıwǵa qaratılǵan.

Aqımbet óz shákirtlerine qosıqtıń aytıluw usılı hám namanıń shertiliw texnikasın, hár bir namanı birme-bir qatallıq penen tejep úyretken. Solay etip, ádep aytım qosıqların úyretse, kem-kemnen dástannıń úzindilerin, soń dástannıń ózin tolıǵı menen úyretiwge ótetuǵın bolǵan.

Shákirtlerine usınday baqsıshılıq qaǵıydaların úyretip, qayta-qayta sınaqtan ótkerip óz ruqsatın (pátiya) beretuǵın bolǵan. Usılayınsha óz mektebine ılayıq xalıq namaların qayta islep rawajlandırıp, bir jolǵa salıwı, Aqımbettiń kóp jıllıq ómir tájiriyesine hám qaraqalpaq baqsılarınıń dástúrine, sonday-aq ulıwma shıǵıs xalıqlarınıń “Mushayra” dástúrińinń tásirine baylanıslı bolǵan bolıwı da múmkin. Baqsılardıń shákirt tayarlawdaǵı usınday dástúri jóninde kórnekleli ilimpaz V.M.Jirmunskiy óziniń “Среднеазиатские народные сказители” degen miynetinde qızıqlı pikirler aytadı [7].

Aqımbet baslaǵan mekteptiń túpkilikli repertuarları Maqtumqulı, Ájiniyaz, Berdax hám basqa da shıǵıs xalıqları shayırlarınıń qosıqları hám “Ǵárip ashıq”, “Sayatxan Hamra”, “Húrlıqa Hamira”, “Yusup Axmet”, “Goruglı” hám t.b. dástanları boldı. Burınnan ayılıp júrgen qaraqalpaq qosıq hám namaların atqarıw menen qatar, kóp ǵana namalardı qayta islep ózi de namalar dóretti. «Yaǵlı báhár», «Beyish», «Qızlar úyge kir», «Tarlan», «Ala qayıs» Aqımbet dóretken namalar qatarına kiredi. Onnan tısqarı ózbek hám túrkmen namaların kóp úyrenip onı qaraqalpaq baqsıshılıq ónerine endiriwde Aqımbettiń xızmeti úlken boldı. Aqımbet ustaz, shólkemlestiriwshi, namalar dóretip rawajlandırıwshi bolıp ǵana qoymastan, ol kúshli atqarıwshi, xosh hawazlı talant iyesi edi. Onıń atqarıwshılıq sheberligi haqqında xalıq arasında saqlanǵan rawiyatlar onıń talantlı baqsı bolǵanlıǵın bildirip, xalıqtıń baqsıǵa bolǵan súyispenshiligin, maqtanışın kórsetedi. Xalıq arasında: “Aqımbettiń anası onı tuwarda búlbildiń góshine jerigenbis”, “Aqımbet saz shertip otırǵanda búbil kelip duwtarınıń qulaǵına qonıp kete beredi” - degen sózler júredi. Álbette bul xalıqtıń baqsıǵa bolǵan shın ıqlası, oǵan bergen joqarı bahası sanaladı. Biz Aqımbet baqsınıń dóretken namaları haqqında ańızlarǵa itibar qaratsaq: kúnlerden bir kúni Xiywanıń xanı Muxammed Raxim xan óziniń patshalıq saltanatın maqtatıw hám kewil kóteri wshın qol astındaǵı ellerden ataqlı baqsı, jıraw, sazandelerdi shaqırtıp ayttıradı [5].

Usı shaqırılǵanlardıń ishinde qaraqalpaqtıń ataqlı baqsısı Aqımbet te bar edi. Sonda eń dáslep xan sarayınıń ataqlı Tanbur degen baqsısı “Shiruan” degen namanı atqaradı. Izin ala sol namanı Aqımbet shertip Tanburdanda tolıǵıraq hám kútá sulıw etip atqaradı. Usı jerde xan óz baqsısınıń jeńilgenligine ızalanıp Aqımbetke qattı ǵazebin tigeledi. Onı qatarına úsh kún, úsh túnge shekem tındırmay ayttıradı. Aqımbet bul sınaqtan da mudirmey Aman ótedi. Biraq xan Aqımbetke dawsın qaldırıw maqsetinde shılımnıń suwın beredi. Biraq xannıń hiylesin sezgen Aqımbet, ishpey qoynına tógip jiberedi. Endi xannıń buǵan ábden ashıwı kelip Maqtumqulınıń qosıqlar

toplamın qazınıñ qolına berip, Aqımbetti aldına otırǵızıp: “Awzın baǵıp tıñlap otır, eger Aqımbet usı kitaptaǵı qosıqlardıñ bir sózin yaki bir buwının qaldırıp yaki gálet aytsa dárhal maǵan xabar ber” dep buyırıq beredi.

Aqımbet bul sınaqta súrınbey ótedi. Qalay degen menen de Aqımbet qısımǵa shıday almay awırıp jatıpta qaladı. Sóytsede “awzın qanǵa tolsada dushpannıñ aldında tókpe degendey” kúsh salıp sır bermewge tırsadı. Aqırında ilájı qurıp, óz sózine baylanǵan xan Aqımbetke: “Sınaqtan súrınbey óttiñ qáne, tileǵıñdi ayt baqsı” dewge májbúr boladı. Sonda Aqımbet xanǵa qarap: -Bir qasıq qanımnan keshseñiz taqsır-depti. Xan Aqımbetke kózin alartıp, qáhárli názer menen:

Bar keshtim aytaǵoy –degen, mine usınnan keyin Aqımbet xanǵa qarap turıp salmaqlı túrde: -Taqsır endigiden bılay ilaya siz meni kórmeñ, men sizdi kórmegeymen, tilegim sol depti. Sonda xan ornınan ushıp turıp qanjarın suwrıp alǵanın bilmey-aq qalıptı, biraq eki jaǵındaǵı wázirleri “qáhiriñizdi tárk etin, bendeñizge jábir etpeñ taqsır” dep toqtatıptı. Wádesin buzǵan xan emes, óz tili ózine gúwa, ayılǵan shártti buza almay bayraqqa biri ala qayıslı at berip, Aqımbetti jónetip, ilajsızdan xannıñ kúyigi betine shıǵıp ókiniwi menen qaladı. Bul quwanışqa arnap Aqımbet qaraqalpaqtıñ klassikalıq naması bolǵan ala qayıslı atqa “Alaqayıs” namasın dóretdi [5]. Óz erkin qoldan bermeytuǵın polattay berik azamat óz xalqınıñ arın, onıñ ádil tapsırmasın solay orınlap, oǵan bolǵan xalıqtıñ húrmetin taǵıda tereñlestiredi. “Alaqayısta” xannıñ sán-saltanatın maqtamaydı, kersinshe óz xalqına, ádiwli elatına, onıñ keñ peyil júrgine quwanışına arnaydı. Aqımbettiñ kóp sanlı shákirtlerinen: Edenbay, Esemurat, Serek, Bayniyaz, Dosnazar solaqay, Muwsa h.t.b. onıñ baqsıshılıq mektebiniñ dañqın qaraqalpaq, Xorezm, túrkmen hám Buxara ámirliğine qarastı ellerge jayadı. Aqımbette olarǵa tereñ mehir muhabbat penen ózinde bar barlıq baqsıshılıq bilimlerin qunt penen úyretedi. Ózi de Ámiwdáryanıñ argı hám bergi jaǵına dañqı túsken baqsı bolıp, zamanınıñ aldınǵı qatarlı adamı boldı[6].

Juwmaq. Aqımbet baqsı qaraqalpaqta baqsıshılıq óneriniñ qalıplesip rawajlanıwına úlken úles qosqan baqsılardıñ biri. Aqımbet baqsınıñ shákirtleriniñ biri Muwsa bolıp, ol baqsı bolıp ǵana qalmaq, talantlı dóretywshilik xızmeti menen de kózge túsedi. Muwsa ustazınıñ barlıq baqsıshılıq hám dóretywshilik sheberligin úyrenip, Aqımbet baslaǵan baqsıshılıq mektepke dóretywshilik ózgerisler kirgizip, diapazonın keñeytti, kóp ǵana xalıq namaların qayta isleydi hám bir qansha jaña namalar dóretdi. Ol óz zamanınıñ melodisti, xalıq muzıkasın tereñ úyrenip onıñ rawajlanıwı ushın úlken úles qostı. Aqımbet te Muwsanı 6-7 jıl izine ertip, óziniñ barlıq baqsıshılıq ónerleriniñ sırların úyretedi. Muwsanıñ usı isenimdi aqlaǵanın onıñ ómiri hám milliy muzıkalıq dóretywshiliginen tabamız. Muwsa qaraqalpaq muzıkasınıñ ataqlı wákili hám Aqımbet baslaǵan mekteptiñ dawam ettiriwshi ǵana bolıp qalmaq

dóretiwshilik jaqтан qayta islep, rawajlandırıwshı, onı biyik dárejege kóteriwshi kórkem óner ġayratkeri dep bilemiz.

ÁDEBIYATLAR: (REFERENCES)

1. Ózbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 noyabrdagi «Xalqaro baxshichilik san’ati festivalini o‘tkazish to‘grisida»gi PQ-3990-sonli qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xalqaro baxshichilik san’ati festivali ochilishiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi» Qoraqalpog‘iston tongi gazetasi 2019 yil 11-aprel №15–16.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 14 maydagi «Baxshichilik san’atini yanada rivojlantirish chora – tadbirlari to‘grisida»gi PQ-4320-sonli qarori.
4. Айымбетов Қ. Халық даналығы. –Нөкис” “Қарақалпақстан”, 1968.
5. Адамабаева Т. Революцияға шекемги карақалпақ музыкасы. – Нөкис” “Қарақалпақстан”, 1976.
6. Erejеров А.А. Вақси ҳам јіrawshılıq tiykarları. Oqıw metodikalıq qollanba. –Nókis: 2020. 205-b.
7. Жирмунский В.М. Среднеазиаские народные сказители. Известия всесоюзного географического общества. –том 79, вып. 4. –С. 408.